

Денисюк О. В.,
викладач кафедри забезпечення
державної безпеки факультету
державної безпеки,
Київський інститут Національної
гвардії України
(м. Київ, Україна)

ЗМІНИ ДО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ ПРО ВІЙСЬКОВИЙ ОБОВ'ЯЗОК І ВІЙСЬКОВУ СЛУЖБУ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ ТА ВИКЛИКИ ДЕРЖАВНОЇ БЕЗПЕКИ

Повномасштабна агресія російської федерації проти України, розпочата 24 лютого 2022 року, поставила перед українською державою безпрецедентні виклики. В умовах воєнного стану виникла об'єктивна потреба у реформуванні та оперативному оновленні законодавства України, зокрема у сфері військового права. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», який визначає правові засади комплектування Збройних Сил України (далі - ЗСУ) та інших військових формувань, став об'єктом численних змін і доповнень. [2]

Зазначений закон традиційно врегульовує питання призову, мобілізації, проходження військової служби, її строків, умов звільнення та правового статусу військовослужбовців. Проте умови воєнного часу вимагають оперативних рішень, тому в період дії воєнного стану в нього неодноразово вносилися зміни. Вони спрямовані на:

- посилення обороноздатності держави;
- збереження кадрового потенціалу ЗСУ та інших військових формувань;
- забезпечення прав військовослужбовців та членів їхніх сімей;

1. Призупинення строкової служби

Однією з ключових змін стало призупинення призову громадян на строкову військову службу. Закон № 2678-ІХ, ухвалений 18 жовтня 2022 року, вніс нову статтю 18¹ до чинного закону, яка прямо встановлює: призов на строкову військову службу не здійснюється під час дії воєнного стану.[2]

Це положення пов'язане з пріоритетом мобілізаційного ресурсу — на відміну від строковиків, мобілізовані особи мають вищий рівень бойової підготовки або проходять її за встановленими програмами «Базової загальновійськової підготовки» відповідно до потреб фронту.

Разом з тим, призовні комісії не припиняють свою роботу.

Вони:

- проводять медичні огляди,
- уточнюють військовий облік,
- працюють із тими, хто досяг призовного віку,
- здійснюють підготовку до навчання у військових вишах.

Таким чином, держава не згортає систему обліку призовників, а лише адаптує її до умов повномасштабної війни.

2. Розширення підстав для звільнення з військової служби.

Одним із найбільш обговорюваних рішень стало ухвалення Закону № 2599-IX (30.09.2022), який доповнив ст. 26 Закону положенням про можливість звільнення під час воєнного стану осіб, які мають троє і більше дітей віком до 18 років.[5]

До цього часу така підстава існувала лише як привід для відстрочки від мобілізації, але не для звільнення з військової служби.

Це положення стало результатом численних петицій і громадського тиску, зокрема з боку багатодітних батьків. Закон передбачає, що таке звільнення не є автоматичним — командири підрозділів мають право враховувати обставини служби, боєздатність частини та підрозділів тощо.

Окрім цього, залишаються чинними й інші підстави для звільнення, зокрема:

- за станом здоров'я,
- через досягнення граничного віку,
- у зв'язку з неможливістю проходження військової служби за сімейними обставинами.

3. Врахування трагічних обставин у сім'ї.

Закон № 4063-IX (31.12.2024) розширив перелік гуманітарних підстав для звільнення, надавши таке право особам, у яких неповнолітній брат або сестра загинули або зникли безвісти під час виконання військового обов'язку.

Це положення є проявом гуманізму держави і ґрунтується на принципі неприпустимості подвійної втрати в одній сім'ї. При цьому, факт загибелі має бути підтверджений офіційними документами, а рішення приймається індивідуально, з урахуванням усіх обставин.[5]

4. Добровільне повернення осіб, які самовільно залишили частину.

Особливо нестандартним рішенням стало ухвалення Закону № 4087-IX (21.11.2024), який передбачив можливість повернення до служби осіб, які раніше самовільно залишили військову частину, але добровільно повернулися до 1 січня 2025 року. [2]

Такі особи:

- поновлюються на службі,
- отримують назад статус військовослужбовця,
- забезпечуються речовим та грошовим майном,
- мають доступ до медичного забезпечення та пільг.

Уникнення кримінальної відповідальності в таких випадках можливе, якщо добровільне повернення здійснено до визначеного строку, а особа щиро має намір відновити проходження військової служби.

Це — компромісне рішення, яке дозволяє зменшити тиск на слідчі органи МВС, ДБР, дати можливість повернутися в стрій військовослужбовцям які по різних причинах самовільно залишили військову частину або місце несення служби, а також стимулює самостійне виправлення порушень.

5. Проходження військової служби іноземцями:

Іноземці та особи без громадянства з 2015 року могли добровільно за контрактом проходити військову службу за контрактом у ЗСУ, на посадах рядового, сержантського та старшинського складу за умови, що вони законно перебувають на території України. [2]

В жовтні 2024 року ухвалено закон (проект № 12023), який вніс такі ключові нововведення:

- іноземці та особи без громадянства тепер можуть служити за контрактом не тільки як рядові, сержанти чи старшини, але й обіймати офіцерські посади у ЗСУ, Національній гвардії України (далі - НГУ) та Державній спеціальній службі транспорту (далі - ДССТ);

- закон передбачає створення спеціального Центру рекрутингу іноземців та осіб без громадянства, який займатиметься їх набором, перевітками (легальність перебування, адміністративна/кримінальна історія, можливі зв'язки з розвідувальними чи підривними діями тощо) та оформленням контрактів.

Розширення військових формувань, де можуть служити іноземці

- надано законом можливість іноземцям проходити військову службу не лише в ЗСУ, але і в НГУ та ДССТ;

- законом визначені вимоги та необхідні перевірки для укладення контракту іноземцям: чи законно перебуває в Україні, чи немає проблем з адміністративним або кримінальним статусом, чи немає зв'язків із діяльністю проти України.

Прийняття змін до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» в частині проходження військової служби іноземцями має позитивні складові а саме:

- збільшення кадрового потенціалу — можливість залучати офіцерів з досвідом із-за кордону, що важливо при дефіциті фахівців, особливо в певних галузях (наприклад в системі командування, сил спеціальних операцій);

- юридична чіткість — чіткі правила, перевірки та вимоги, що знижують ризики зловживань або проникнення осіб із небажаним бекграундом;

- мотиваційний ефект — для іноземців служба може стати способом отримати стабільність, можливість законного перебування, а в майбутньому — громадянство (якщо передбачено чинним законодавством) чи інші права;

- безпека та імідж — нові правила підвищують контроль і прозорість, що важливо для міжнародної підтримки та партнерства.[2]

Усі наведені зміни до Закону України «Про військовий обов'язок і військову службу» демонструють гнучкість української правової системи в умовах війни.

Законодавчі новації дозволили:

- визначити статус строкової військової служби;
- розширити гуманітарні підстави для звільнення;
- забезпечити захист багатодітних родин;
- зберегти кадровий потенціал Сил оборони через можливість повернення особового складу який самовільно залишив військові частини;

- встановити правові гарантії для військовослужбовців які мають право за звільнення з військової служби;
- збільшення можливостей для проходження військової служби іноземцями;

Попри складні обставини, законодавець намагається поєднати потреби забезпечення безпеки держави із дотриманням прав людини. Ці зміни мають не лише військове, а й суспільне значення, адже сприяють формуванню довіри громадян до інститутів влади, підтримують моральний стан армії та зберігають соціальну справедливість навіть у особливий період.

Очевидно, що подальша трансформація законодавства щодо проходження військової служби буде залежати від динаміки бойових дій, тривалості війни та потреб оборонного сектору щодо забезпечення державної безпеки від існуючих загроз з боку російської федерації

Список використаних джерел:

1. Конституція України.
2. Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу» від 25.03.1992 р., № 2232-ХІІ.
3. Закон України «Про оборону України» від 06.12.1991 р., № 1932-ХІІ.
4. Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.12. 2022 року № 64/22.
5. Указ Президента України «Про Положення про проходження громадянами України військової служби у Збройних Силах України» від 10.12. 2008 р., № 1153/2008.